

I. Abramova. To the problem of psychology of people's character in ukrainian literature. – Article.

Summary. In the article peculiarities of ethnic-psychological types of characters of Ukrainians as bearers of national mentality are analyzed. The author gives the systematic review of scientific conceptions and views on problems of psychology of a nation by famous ethnopsychologists, ethnographers, sociologists, historians and writers (V. Yaniv, O. Kulchits'ky, B. Tsimbalisty, J. Jarema, I. Franko, I. Nechuy-Levits'ky, V. Khramova and others).

Key words: mentality; ethnical psychology; national character; psychotype.

УДК 82–14(821.134.2+801.677.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/10>

М. П. Величко

асистент

Навчально-наукового інституту філології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ МІФОЛОГІЧНИХ ОБРАЗІВ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ АРАБСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІЛІ ЗБІРКИ КАЗОК «ТИСЯЧА І ОДНА НІЧ»)

Анотація. Стаття демонструє методологію аналізу міфологічних персонажів арабської літератури в українському сходознавстві, а також вирішення найтиповіших проблеми підбору еквівалентів у процесі перекладу арабських художніх текстів з міфологічними елементами засобами української мови. Основна увага зосереджена на лексемах, що позначають міфічних персонажів в арабській літературі, через призму всебічного лінгвістичного аналізу текстів мови-оригіналу та систематизації перекладацьких трансформацій, використаних при перекладі художнього твору «Тисяча і однієї ночі» з арабської мови українською.

Ключові слова: демонологічні образи, арабська література, перекладацькі трансформації.

Художня література є одним із основних джерел міжкультурної комунікації, оскільки в ній зображено не лише побут і звичаї різних народів та етносів, а також представлена емоційна та психологічна характеристика їх представників. У текстах художньої літератури зустрічається лексика з усіх функціональних стилів мови, що дає змогу краще ознайомитися з її словниковим та лексичним складом, а також граматичними та стилістичними особливостями.

Переклад художнього тексту є одним із найважчих у перекладознавстві, адже вимагає від перекладача знання не лише мови, а й відтворення стилю та задуму автора тексту оригіналу мовою перекладу, тому в процесі роботи над текстом перекладач стикається з багатьма проблемами. Це в першу чергу безеквівалентна лексика, переклад багатозначних слів, підбір перекладацьких трансформацій, які доцільно буде використати при перекладі.

Серед вчених-сходознавців особливої уваги заслуговують праці М.А. Сальє, В.С. Рибалкіна, Л.А. Петрової, І.М. Фільштинського, Н.Д. Фінкельберг. Однак проблема перекладу художньої літератури, особливо арабомовної продовжує залишатися актуальною.

Міфологія – це наука про міфи й міфологічну свідомість різних народів та система міфів і міфологічна свідомість того чи іншого народу [1]. Міфи є породженням колективної народної фантазії, узагальнено відбивають дійсність у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій і живих істот, що мисляться цілком реальними [2]. На ранніх стадіях розвитку людської цивілізації міфи являють собою еквівалент науки, цільну систему, у поняттях якої сприймається й описується весь світ.

Мусульманська міфологія – це комплекс міфологічних уявлень поширених серед прихильників ісламу, монотеїстичної релігії, яка виникла у 7 столітті в Аравії [3, с. 60]. У процесі свого становлення та розвитку мусульманська міфологія увібрала в себе міфологічні уявлення кочових язичницьких племен Аравії. Проте під впливом ісламу араби відмовилися від багатьох міфологічних божеств та обрядів, які

побутовали раніше, тому основою мусульманської філології став Коран. Ми також не можемо заперечувати вплив християнства та іудаїзму на формування системи міфологічних образів [там само, с. 60–61].

Література й міфологія постійно взаємодіють одне з одним. Особливо активно ця взаємодія відбувається у сфері фольклору. Це пояснюється тим що, народна література по типу свідомості тяжіє до міфології, а як вид мистецтва – до літератури. Подвійна природа фольклору таким чином, робить його культурним посередником між цими двома сферами, а наукові концепції фольклору, становлячись фактом культури, здійснюють великий вплив на процеси взаємодії літератури та міфів [там само, с. 11].

У збірці казок «Тисяча і одна ніч» міфічні створіння постають перед нами у різноманітних образах. Вони бувають добрими та злими, у людській подобі та у звіриній, як стовп чорного диму, так і невидимі для людського ока. Мають свої царства та поділені на племена. Сповідують іслам, або ж навпаки, перешкоджають його розповсюдженню. Яскраво також представлені уявлення про пекло та муки, які чекають на грішників у потойбічному світі.

Формування збірки датують IX–XVII століттям. Основою «Тисяча і однієї ночі» вважається арабський переклад з перської індо-іранського збірника «Хезар есфана» (1000 казок), зроблений у VIII столітті [4]. Достеменно невідомо, чи була збірка перекладена повністю арабською мовою, проте обрамлення «Тисяча і однієї ночі», було без сумніву, запозичене із «Хезар есфана». Це історія про Шаграду та царя Шагріяра. У XII–XIII століттях до нього додалися матеріали азійського походження та єгипетські народні оповідки. Назва збірки була змінена на «Тисячу і одну ніч». Це перетворення можна пояснити впливом тюркської ідіоми “bin bir – тисяча і один», що означало величезну кількість: в Анатолії розташовані руїни, які турки називають “bin-bir-kilise – тисяча церков», хоча насправді такої їх кількості там просто не має. Арабам напевно просто припала до душі ця ідіома, проте згодом її стали сприймати буквально, через що постало завдання довести кількість казок до тисячі і однієї [там само].

Матеріал, який є основою «Тисяча і однієї ночі», неоднорідний не лише в генетичному та сюжетно-жанровому плані, але і в стадіально-типологічному. Поєднуючи в собі різноманітні жанри народної словесності, збірка займає проміжне місце між середньовічною прозою та ранньою ренесансною новелістикою [5, с. 7].

Перший переклад тексту європейською мовою, а саме французькою, виконав французький орієнталіст Галлан на початку XVIII століття. Українською мовою перші переклади з оригіналу були зроблені одним із найвідоміших українських сходознавців – А. Кримським. У 1891 році переклад невеличкого фрагменту був опублікований у газеті «Буковина». У 1900 році побачила світ книга із назвою «Переклад А. Кримського», яка містила в собі переклад деяких казок та віршів [41, с. 5].

На початку XX століття деякі уривки зі збірки переклав із німецької мови І. Франко. Також із німецької мови перекладали казки М. Лозинський та С. Дольницький. У 1984 році вийшов збірник вибраних казок «Тисяча і однієї ночі», переклад якої з оригіналу зробив Є. Микитченко. Наступний переклад казок із мови оригіналу у 1991 році виконали Рибалкін В. та Й. Брояк [6, с. 7].

Візьмемо до прикладу кілька фрагментів та проаналізуємо застосовані перекладацькі танфформації, а особливо на специфіку підбору еквівалентів назв міфічних істот.

إذا هو بعفريت طويل القامة وبيده سيف، فدنا حط تاجر يده في خرجه وأكل كسرة كانت معه وتمرّة، فلما فرغ من أكل التمرة رمى النواة و رميت نواتها جاءت النواة من ذلك التاجر وقال له: قم حتى أقتلك مثل ما قتلت ولدي، فقال له التاجر: كيف قتلت ولدك؟ قال له: لما أكلت التمرة و فقال التاجر للعفريت: مات من ساعته رميت نواتها جاءت النواة في صدر ولدي فقضي عليه و وفي صدر ولدي فقضي عليه ومات من ساعته أعلم أيها العفريت أنني على دين ولي مال كثير و أولاد و زوجة و عندي رهون فدعني أذهب إلى بيتي وأعطي كل ذي حق حقه ثم أعود إليك، ولك [7] علي عهد وميثاق أنني أعود إليك فتفعل بي ما تريد والله على ما أقول وكيل....

Розповідь про купця та іфрита. Ніч перша.

Купець захпнув руку в мішок та дістав звідти фініки та хліб, щоб трохи поїсти. Закінчивши їсти фінік він кинув кісточку подалі, аж раптом перед ним з'явився величезний іфрит із мечем, що виблискував в руці. Іфрит наблизився до купця і мовив: – Я вб'ю тебе так само як ти вбив мою дитину!!!

Купець злякано відповів: – Як я міг вбити твою дитину?

Іфрит відповів: – Коли ти з'їв фінік і викинув кісточку, вона потрапила в груди моєму сину, і він помер в ту ж мить. Купець мовив до іфрита: – Знай іфрите, у мене є багато грошей, борги, дружина, діти. Дозволь мені повернутися додому на рік, і закінчити справи. Нехай Аллах мені буде за свідка, клянусь, я повернусь до тебе, і тоді роби зі мною все що хочеш!

Проаналізувавши цей уривок тексту, можна зробити висновок що іфрити – це невидимі духи, які говорять людською мовою. Проте ця невидимість не є запорукою безпеки. Оточуючі їх не бачать, але можуть завдати шкоди, про що свідчить смерть маленького іфрита, вони можуть мати дітей.

Найпершою перекладацькою трансформацією стає граматична трансформація речення. В даному випадку було застосоване членування речення мови-оригіналу на декілька речень мови-перекладу. Причиною цього є семантичні та стилістичні причини арабської мови. Із лексичних трансформацій було використана транслітерація, а саме в слові «عفریت» – іфрит, оскільки в українській мові не має фонем якої б змогла передати арабський гортанний звук «ع». Наступною трансформацією стало додавання слова, для посилення передачі смислового навантаження тексту-оригіналу. Так в тексті перекладу поряд зі словом *меч* – «سيف» було додане для посилення емоційного впливу дієслово *виблискував*, а поряд зі словом «قال» – *говорив* з'явився прислівник *злякано*, для посилення емоційного стану купця під час розмови із іфритом.

وقالوا قد سمعنا ممن كان قبلنا أن الله سبحانه وتعالى، لم يعط أحد مثل ما أعطى سيدنا سليمان وأنه وصل إلى شيء لم يصل إليه أحد حتى أنه [7]. كان يسجن الجن والمردة والشياطين في قمام من النحاس ويسبك عليهم بالرصاص و يختم عليهم بخاتم

Історія про джинів та шайтанів ув'язнених в пляшки.

З часів царювання Сулеймана, мир Йому.

І вони сказали:

– *Ми чули, як і ти, хто був до нас, казали, що Аллах, великий він і славний, нікому не давав того, що дав пану нашому Сулейману. І він досяг тих речей, яких ніхто не міг досягнути. Він міг ув'язнювати джинів, маридів та шайтанів у мідних пляшках та накладати свинцеву печатку, щоб вони не могли звільнитися...*

Варто зазначити, що сюжет про людину, яка могла запроторити джина в пляшку фігурує в кількох оповідях збірки. Проте цей уривок говорить про те, що така можливість була дана не всім, а лише вибраним слугам Аллаха. Отже, можна зробити висновок, що Аллах наділив Сулеймана надзвичайними магичними здібностями, завдяки яким він мав перевагу над злими духами, та міг ними керувати.

В цьому випадку було застосована така граматична заміна, як членування речення мови-оригіналу на декілька речень мови-перекладу. Інші перекладацькі трансформації не були застосовані, оскільки граматична і лексична структура даного уривку дозволила здійснити дослівний переклад українською мовою, без будь-яких втрат та недоліків для тексту-оригіналу та тексту-перекладу.

وفي الليلة الثانية والعشرون

وصار حسن يبكي ويتذكر ما كان فيه من العز والإقبال ثم دخل عليه الليل وأدركه النوم فنام عند قبر أبيه ولم يزل نائماً حتى طلع القمر فتدحرجت رأسه عن القبر ونام على ظهره وصار يلمع وجهه في القمر وكانت المقابر عامرة بالجن المؤمنين، فخرجت جنية فنظرت وجه حسن وهو نائم فلما رآته تعجبت من حسنه وجماله وقالت سبحان الله ما هذا الشاب إلا كأنه من الحور العين، ثم طارت إلى الجو تطوف على عاداتها فرأت عفریتا طائراً فسلمت عليه وسلم عليها فقالت له من أين أقبلت قال: من مصر فقالت له هل لك أن تروح معي، حتى تنظر إلى حسن هذا الشاب النائم في المقبرة فقال لها نعم فسارا حتى نزلا في المقبرة فقالت له هل رأيت في عمرك مثل هذا فنظر العفریت إليه وقال سبحان من لا شبيه له ولكن يا أختي إن أردت حدثتك بما رأيت فقالت له حدثني، فقال لها إني رأيت مثل هذا الشاب في إقليم مصر وهي بنت الوزير وقد علم بها الملك... فخطبها من أبيها شمس الدين

قالت له الجنية تكذب فإن هذا الشاب أحسن أهل زمانه، فرد عليها العفریت وقال والله يا أختي إن الصبية أحسن من هذا، ولكن لا يصلح لها إلا نروح به إلى الصبية التي هو فإنهما مثل بعضهما ولعلمهما إخوان أو أولاد عم فيا خسارتها مع هذا الأحدب، فقالت له يا أخي دعنا ندخل تحتها و تقول عليها وننظر أيهما أحسن

طار به إلى الجو وصارت فقال العفریت سمعا وطاعة هذا كلام صواب وليس هناك أحسن من هذا الرأي الذي إخترتيه فأنا أحمله ثم إنه حمله و [7]العفریتة في كل ركابه تحاذيه، إلى أن نزل به في مدينة مصر وحطه على مصطبة ونبيهه

Ніч двадцять друга.

Хасан став плакати та згадувати, який він був до цієї ганьби. Та от, настала ніч, його почав брати сон і він заснув на могилі свого батька. Піднявся місяць, його голова скотилася з могили, бо він спав на спині. А це кладовище було заселене правовірними джинами. Джинія вийшла та побачила сплячого Хасана, вона була вражена його красою. Від подиву вона мовила: – Слава Аллаху всевишньому! Цей юнак прекрасний.

Після цього вона піднялася в повітря й почала кружляти навколо, як робила це зазвичай, аж раптом побачила летючого іфрита. Вони привітали одне одного, і вона запитала звідки він прибув. Він відповів що був у Єгипті. Вона запропонувала відпочити разом з нею та поглянути на сплячого юнака, котрий спав на могилі. І запитала, чи він бачив на своєму віку когось гарнішого за цього юнака. Іфрит поглянув на нього і сказав: – Цей юнак благословенний. Проте, моя сестро, я хочу сказати тобі що я бачив. В краях Єгипту я бачив дівчину, таку ж прекрасну як цей юнак, вона дочка візира Шамс ад-Діна, і до неї сватався сам король.

Джинія відповіла йому: – Ти брешеш! Не має в світі гарнішої людини ніж цей юнак! Проте іфрит стояв на своєму: – Кажу тобі, вона гарніша за нього. І ніхто не підійде їй так, як цей юнак. Вони схожі як брат і сестра. Тоді іфритка сказала: – Давай віднесемо цього юнака до дівчини й порівняємо хто

з них гарніший. Іфрит відповів: – Ти права. Це найкраще що може прийти в голову. Слухаюся і корюся. Іфрит взяв юнака і піднявся разом з ним у повітря. Іфритка летіла поруч із ним. І це тривало доки вони прилетіли в Єгипет, де спустилися на землю й збудили юнака....

Провівши детальний аналіз цього уривку, ми дійшли наступних висновку, що одним з місць де мешкають джини є кладовище. Також правовірні джини часто згадують Аллаха під час свого спілкування. Джини бувають чоловічої та жіночої статі, вміють літати, а також подорожують на достатньо великі відстані. При цьому вони можуть переносити людей. Джини сперечаються між собою, при цьому знаходять доволі неординарний спосіб для вирішення своїх суперечок. У тексті використовуються різні слова для позначення надприродних істот. Спочатку ми зустрічаємо слово «جنية» – джинія; потім на цю ж саму істоту називають «عفریة» – іфрита або іфритка. Це дає нам змогу дійти висновку, що це синонімічні поняття. Назви цих істот було перекладено за допомогою транслітерації, для збереження національного колориту слів.

Міфологічні персонажі збірки представлені надприродними істотами, які за своїми емоційними характеристиками схожі на людей. Вони переживають, страждають, ненавидять. Загалом ми бачимо прояв широкого спектру емоцій. За своїм зовнішнім виглядом вони різняться одне від одного. Мають магичні здібності та надприродне походження. Побут у міфічних персонажів схожий до побуту людей. Вони їдять, живуть у шатрах, використовують тварин у господарстві. Також демонічні персонажі мають віросповідання, яке залежить від їхнього особистого вибору. В них існує поділ на статі та є можливість мати дітей. Мають розвинену соціальну ієрархію. В текстах збірки для позначення цих демонічних персонажів використовують різноманітні назви – «الجن» джини, «العفریت» іфрити, «مارد» маріди, «غول» гулі. Проте відсутні чіткі описи що допомагають розрізнити їх між собою. У текстах збірки, на відміну від релігійної літератури, ці поняття фігурують як синоніми, нашттовуючи нас на думку що це все назви однієї істоти, а різні терміни для її позначення використовують з метою уникнення тавтологій.

Отже, арабські народи створили свою оригінальну та детально розроблену систему міфології, котра увібрала в себе елементи світоглядних уявлень багатьох сусідніх етносів, і, в свою чергу, справила величезний вплив на міфологію інших народів світу. Одне з найяскравіших втілень арабська міфології дістала у збірці казок «Тисяча і одна ніч».

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <http://www.slovyk.net>. (дата звернення: 27.12.2022).
2. Буйських Ю. Нижча міфологія в системі традиційного світогляду українців (кінець XIX – початок XXI ст.) : автореф. дисертації. Київ, 2010. 19 с.
3. Петрова Л. История арабской литературы (VI–XVIII вв.). Конспекты лекций. Київ : КНЛУ, 2011. 232 с.
4. Alf layla wa-Layla. The Encyclopaedia of Islam. New Edition. Leiden, 1986. Vol. 1 : Volume. P. 358–364.
5. Рибалкін В. Тисяча й одна ніч: Вибр. казки й повісті. Тернопіль : Богдан, 2011. 576 с.
6. Тисяча й одна ніч: Вибрані казки й повісті / пер. з араб. В. Й. Рибалкін, Брояк. Київ : Дніпро, 1991. 512 с.
7. الف ليلة وليلة. – URL: www.alwaraq.net. (дата звернення: 03.10.2022).

M. Velychko. To the problem of translation mythological images in medieval arabic literature (based on the material of the collection of tales “A Thousand and One Nights”). – Article.

Summary. The article demonstrates the methodology of analyzing the mythological characters of Arabic literature in Ukrainian oriental studies, as well as solving the most typical problem of selecting equivalents in the process of translating Arabic artistic texts with mythological elements using the Ukrainian language. The main attention is focused on lexemes denoting mythical characters in Arabic literature through the prism of a comprehensive linguistic analysis of the original language texts and the systematization of translation transformations used in the translation of the literary work “One Thousand and One Nights” from Arabic into Ukrainian.

Key words: mythological images, Arabic literature, translation transformations.